

לא לוותר על אף אחד

הגידול באוכלוסיית העצורים והאסירים, עם הפיכתו של שירות בתי הסוהר לארגון כליאה לאומי, העלה בהתאמה את נתוני ההתאבדויות הנרשמים מאחורי החומות והביא להעמקת הטיפול בנושא ■ שמירה על חיי האדם במאסר או שמירה על צלם האדם - דילמה מוסרית שאין לה פתרון אחד

מאת: נעמה תלם

נוסף לכך, אחד מגורמי הסיכון לאובדנות הוא עצם המעצר. במחקר עולמי שהקיף כ-5,000 מקרי התאבדות של אסירים מארצות שונות, נמצא כי בין גורמי הסיכון לאובדנות בכלל, לצד היסטוריה של ניסיונות אובדניים, שימוש באלכוהול ומחלה פסיכיאטרית - נמצא המעצר.

העלייה המשמעותית בהיקף אוכלוסיית העצורים והאסירים, יחד עם היות המעצר גורם סיכון לאובדנות לכשעצמו, הם העומדים בבסיס הגידול במספר ההתאבדויות בשב"ס. לפני ששנים התרחש רק מקרה אחד של התאבדות אסיר בשירות, בשנת 2005. עם ההתרחבות של הארגון היו כבר שלושה מקרים, ובשנה האחרונה, עם קבלת האחריות על אסירים ועצורים בכל רחבי הארץ - 11 אסירים שמו קץ לחייהם. בין אלה שהתאבדו מאחורי החומות בשנה וחצי האחרונות, היה ייצוג גדול לעצורים ולאסירים במעצר או במאסר ראשון, לאסירים בגין עבירות אלימות (במיוחד בתוך המשפחה), לעולים או מהגרים ולאסירי השגחה. כשליש מההתאבדויות התרחשו בשבועיים הראשונים לשהותו של האסיר או העצור במתקן הכליאה. המספר המוחלט של מתאבדים מאחורי הסורגים, מתברר, לא בהכרח השתנה. אבל מעשים אובדניים שנעשו בעבר במתקני מעצר שהיו בחסות

שבו. מול 9,849 קליטות בלבד שהיו בארגון לפני שש שנים, בשנת 2003, היום מדברים על 40,000 קליטות. אם בשנת 2003 קלט שב"ס 639 עצורים, הרי שב-2008 מדברים על 3,450 עצורים!

“מדובר בבעיה עולמית
המטרידה את כל
מערכות הכליאה
בעולם”

הגידול בקליטת עצורים בשב"ס, בהם עצורים פסיכיאטריים רבים שלא נמצא להם פתרון אחד, הגדיל בהתאמה את היקף האוכלוסייה הנמצאת בסיכון מאחורי החומות.

זה למעלה משנה נערך דיון דו-חודשי בלשכת נציב שירות בתי הסוהר בנושא אובדנות בבתי הכלא. בדיון משתתפים גורמי טיפול, ביטחון, לוגיסטיקה וטכנולוגיה בארגון. בין השאר בודקים משתתפי הדיון האם מתמלאות כראוי הוראות פקודת הנציבות ביחידות השונות, בכל הנוגע לאסירים במצוקה נפשית או כאלה שמוגדרים בסיכון אובדני גבוה - מאבחון דרך דרכי איתור, טיפול והשגחה על אסירים אלה. בדיונים אלה אף נבחנות דרכים נוספות לשיפור ההתמודדות עם התופעה, והם נערכים כחלק ממדיניות מטה הנציבות, להעמיק את הטיפול בנושא אובדנות בבתי הכלא. משפט המפתח העומד מאחורי פעילות זו הוא הנחיתו החד-משמעית של הנציב, שקבע: 'אסור לוותר על אף אחד. צריך לעשות כל מאמץ למניעת התאבדות'.

מתח ולחץ נפשי

נושא האובדנות בקרב אסירים בבתי הכלא הוא מורכב ביותר. הזכויות הבסיסיות של האדם הזכות להחליט על חייו, הזכות לפרטיות, אבל גם הנושא של כבוד האדם וחירותו - כל אלה משמשים בערבוביה ויוצרים מתח בלתי אפשרי. לא מדובר בבעיה ייחודית למדינת ישראל. הנושא מעסיק את האמונים על בתי הכלא בעולם כולו, ארגוני בריאות, רווחה ואפילו את האו"ם. בית הסוהר, יש לזכור, הוא מוסד טוטאלי בעל מאפיינים ייחודיים, שיוצרים לחץ נפשי גדול. אל תוך העולם הבלתי טבעי שמאחורי החומות מגיעים אנשים בעלי מאפיינים שונים, שחלקם מתקשה להתמודד עם הלחץ בכלא. המעצר, הדיונים בבתי המשפט, המעברים, גזר הדין, הניתוק מהמשפחה ומהבית - כל אלה אינם פשוטים. ברוב מדינות העולם, שיעור האובדנות בקרב אסירים גדול באופן ניכר משיעור האובדנות בכלל האוכלוסייה. ההשפעה של מאפייני הכלא על השינוי בסיכון לאובדנות, ניכרת. כך למשל בישראל, בדומה לשבדיה, מקדם הסיכון של הכלא הוא פי ארבעה לעומת המצב בחיים האזרחיים. באנגליה, באוסטריה ובצרפת מקדם הסיכון הוא פי עשרה.

בשנים האחרונות חל שינוי מהותי באופי שירות בתי הסוהר ובמבנהו. הפיכת הארגון לארגון כליאה לאומי הביאה לגידול במספר העצורים והאסירים

המדיניות בבתי הסוהר בארצות הברית

הטיפול בנושא האובדנות בבתי הכלא בארצות הברית הוא יוצא דופן, ושונה מהמתרחש בישראל ובמרבית מדינות אירופה. על קירות האגפים בתוך בתי הכלא, מופיעה הכתובת 'אפס סובלנות לאובדנות'. לצד נתונים על שיעור אובדנות נמוך יותר בבתי הכלא האמריקניים מאשר באוכלוסייה הכללית, ורמת התאבדויות בבתי הסוהר הנמוכה בעולם, יש גם אובדן מוחלט של פרטיות העצורים והאסירים. הסגל נוקט בנוקשות מוחלטת, גם כלפי אסירים שאינם בסיכון, במחיר של פגיעה בערכים אחרים. התאים הם שקופים לגמרי, ללא קירות פנימיים. האסלה נמצאת בחדר, בצורה גלויה, אפילו ללא וילון. המקלחות נמצאות מחוץ לתאים, כשהן גלויות, ורק אזור המותניים ואיברי המין של המתרחץ - מוסתרים. כל איום של אסיר בהתאבדות גורר העברה לכידוד, שם הוא עלול לשהות גם מספר חודשים. כדי שאסיר לא יפגע בעצמו כשהוא מנגח את ראשו בקיר, מתסכול ומועם, מרכיבים לו קסדה מיוחדת שמכסה גם את אזור הפנים. אסירים בסיכון מסתובבים עם סד סביב הצוואר, שמונע מהם פגיעה קריטית בעת ניסיון תליה. בתאים הסטנדרטיים, בתאים לאסירים בפיקוח ובכידוד, נעשית עבודה רבה למניעת מקרי אובדנות. יחד עם זאת, יש טוענים שהתנהלות זו היא דרקונית וקיצונית. בפועל, מדובר בדילמה מוסרית קשה של מציאת האיזון בין שמירה על חיי אדם לשימירה על צלם אנוש כאשר הוא.

המשטרה וגם נספרו כך, נעשים היום, עם מעבר ה'בעלות' עליהם לשב"ס, בחסות הארגון.

קשב ארגוני רב

שירות בתי הסוהר הוא בין השאר ארגון בעל יעוד חברתי. המאסר נתפס כהזדמנות לחולל שינוי באורח חייו של האסיר ובהתנהגותו, תוך תקווה להחזירו לחברה כשהוא משוקם ואזרח שומר חוק. עם זאת, הארגון מודע לכך שעליו, בראש ובראשונה, לשמור על בריאותם ועל חייהם של האסירים. ההגנה על האדם הנמצא מאחורי החומות היא חלק ממקצוע הסוהרות.

למרות המספרים המוחלטים הקטנים יחסית של התאבדויות, היקף ההתנהגות האובדנית בארגון גדול הרבה יותר ותובע קשב ארגוני רב. לשם המחשה, ביולי 2009 היו בשב"ס 997 אסירי השגחה, כשמתוכם 196 אסירים הוגדרו כנמצאים בסיכון גבוה ומיידי לאובדנות (רמה א'). לצד המעשים האובדניים שכן צלחו, רק בשנת 2008 נרשמו עוד 754 מקרים של מעשים אובדניים שלא הסתיימו במוות, הודות לפעילות המוצלחת של סגל שב"ס, הנשענת על הפקת לקחים ממקרים קודמים ויישומם בשטח, ועבודה על פי נהלים מיוחדים שפותחו בנושא זה.

לפני פחות משנתיים, פרסם ארגון הבריאות העולמי של אור"ם בשיתוף האגודה הבינלאומית למניעת אובדנות, דו"ח על מניעת אובדנות בבתי סוהר. הדו"ח פירט שורה של פעולות מערכתיות וטיפוליות למניעת אובדנות. ההמלצות כולן נבחנו גם על ידי השירות בארץ, וחלקן הגדול כבר יושם או עתיד להיות מיושם בעתיד הקרוב. בין השאר, מדבר הדו"ח על הדרכה של סגל בית הסוהר ביהוי האובדנות והאמצעים למניעתה, על תמיכה באסיר בתקופות משבריות, הצמדת 'אסיר תומך' לאסיר בסיכון כמקור לתמיכה ודיווח לסגל, מניעת נגישות לאמצעים מסוכנים, ביטול נקודות עגינה למניעת תלייה ושימוש בטכנולוגיות לצורך השגחה ויהוי מעשים אובדניים. בסך הכל עולה מהדו"ח, שישיראל אינה בודדה במערכה. מדובר בבעיה עולמית, המטרידה את כל מערכות הכליאה בעולם.

ניסוי מצלמה - עד כמה?

בבסיס הטיפול בתופעת האובדנות בכלא, קיימת התנגשות בין שתי תפיסות עולם. אדם שנשלח אל מאחורי החומות, נשללת ממנו חירותו. השאלה היא האם מדובר גם בחירות להחליט על חייו ואם כן, באיזו מידה. אנשי הטיפול, למשל, גורסים כי אדם אחראי על חייו גם כאשר הוא מאחורי סורג וברית. נטילת האחיות באופן מוחלט והעברתה לידי הסוהר, טוענים מרביתם, תהפוך אסיר כזה לאדם ללא כוחות נפש, תלותי, שיהיה קשה מאד להצמיח ממנו כוחות חדשים וחיוניים. מנגד גורסים אחרים, שיש לשב"ס זכות להחליט על חיי הכלוא באופן מוחלט, במאת האחוזים. ללא ספק, קיים קונפליקט בין חשיבות השמירה על חיי האדם, לשמירה על כבוד האדם ופרטיותו. ברוב המקרים, המפתח לבעיה הוא 'מידתיות'.

שיעור האובדנות בכלא¹ ובהילה והיחס ביניהם, בכמה מדינות²

מדינה	שיעור אובדנות בכלא (מס' אסירים שהתאבדו בכלא)	שיעור אובדנות בקרב גברים בהילה	יחס בין אובדנות בכלא ואובדנות בהילה
ארצות הברית	14.6 (337)	17.7	0.8
ישראל	37.5 (9)	10.4	3.6
שבדיה	74.0 (5)	19.4	3.8
אוסטרליה	123.1 (34)	17.1	7.2
אוסטריה	240.7 (20)	24.7	9.7
אנגליה - וויילס	110.4 (92)	10.4	10.6

1. נמדד כמספר מקרי האובדנות ל-100,000 תושבים/אסירים
 2. מרבית הנתונים הם משנת 2008 ומיעוטם משנים קודמות

להשלים את התקנת האמצעים הטכנולוגיים בעמדות הזקיף ובמשל"ט, לבנות תאים 'חלקים' ולערוך פיילוט בנושא של אמצעים לניטור פיזיולוגי, לזיהוי אסירים שמבצעים מעשה אובדנות. שירות בתי הסוהר אף מבקש להקים צוות בין-משרדי שיכלול, נוסף על הנציב, גם את מנכ"ל משרד הרווחה ואת מנכ"ל המשרד לביטחון פנים, על מנת לפתור את נושא המשאבים הבלתי מספקים בתחום הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה ביחידות השונות.

מי שרוצה לשים קץ לחייו - יצליח

מעניין לגלות כי דווקא בקרב עצורים ואסירים ביטחוניים בישראל, לא היה במהלך כל השנים אפילו מעשה אובדנות אחד. נתון זה רק מחדד את ההבנה שהמעשה האובדני, בבסיסו, הוא תוצר של גרעין אישיותי יחד עם 'זרו נסיבתי'. בית הסוהר מזמן מפגש דרמטי בין אנשים שהם מראש פגיעים, לבין מערכת נוקשה ומלחיצה רגשית, השוללת מהאדם את חירותו. עם זאת, מתברר כי חוויית המאסר לבדה, כמו אצל האסירים הבטחוניים, אינה גורם שמוכיל לאובדנות.

לצד המאמצים הרבים הנעשים על מנת למנוע מעשי אובדנות, קיימת גם התפיסה לפיה 'מי שרוצה לשים קץ לחייו, בסופו של דבר יצליח'. נמתחת גם ביקורת על האמצעים הרבים המושקעים במיגור התופעה, בהיותה, בסופו של דבר, מצומצמת. בכל זאת, בשירות בתי הסוהר עושים הכל כדי להפחית ככל האפשר את מספר המתאבדים ואת ניסיונות האובדנות. זאת, לצד שמירה על צלם האדם, גם כאשר הוא נמצא מאחורי הסורגים. המספרים המוחלטים, שאינם גבוהים, אינם בגדר נחמה. התפיסה היא שכל אדם כזה, ששם קץ לחייו, הוא בסופו של דבר עולם מלא. 🍀

שירות בתי הסוהר עסק מאז ומתמיד בנושא האובדנות מאחורי החומות, אך בשנתיים האחרונות ומאז נכנס הנציב הנוכחי לתפקידו, ולצד העלייה בנתוני ההתאבדויות - העיסוק בנושא הולך ומתרחב. בימים אלה שוקדים בשב"ס על הכנת בסיס נתונים, שיאפשר ניתוח מעמיק של הנושא בארגון. ההתייחסות היא באותה מידה של תשומת לב הן לניסיון אובדני שצלח והן לכזה שלא צלח, וביחס לכל מקרה מתקיימת עבודת מטה מסודרת של הגורמים השונים. נוסף לכך, אחרי כל מוות של אסיר, גם בעקבות מעשה אובדני, מוקמת ועדת חקירה שבראשה קצין בדרגת סגן גונדר, אליו חובר רופא מהשירות ועל פי צורך קצין בכיר נוסף. הוועדה בודקת לאחור את כל הפעולות שנעשו בקשר למנוח: האם הוגדר כאובדני; כיצד טופל; האם, בהנחה שזוהתה האובדנות, נעשו כל הפעולות הנדרשות וקוימו הנהלים המחייבים, וכיצד באלה. בהמשך נקבעים ממצאים והמלצות ונעשה ניסיון ליישם, ככל האפשר. כך, למשל, במקרה שבו עצור התאבד בתא במקום שבו המצלמה לא קלטת את כל גופו, יושמה המלצה לפיה ייבנו תאי השגחה שבהם תינתן תשומת-לב לכיסוי מלא של המצלמה. כמו כן, הועמקה בשנה האחרונה ההדרכה בקרב כלל מגורי הסגל בנושא האובדנות ומניעתה. טופס ניבוי המסוכנות לאובדנות שודרג והופץ לפיילוט. בהנחיית הנציב מוסדה תורנות עובד סוציאלי, קמ"ן ורופא מתחמי. אלה יוקפצו בכל דיווח על מצוקת אסיר, בכל שעות היממה. נעשה גם אפיון של תאי השגחה, הכולל התקנת מצלמות וצגים בעמדת הזקיף ובמשל"ט, אשר יתנו מענה ל-70% מהאסירים הנמצאים בסיכון לאובדנות. בעתיד הקרוב מתכננים בשב"ס צעדים נוספים: לשפר את טופס ניבוי המסוכנות לאור לקחי הפיילוט, להרחיב את הנושא של 'אסיר תומך',